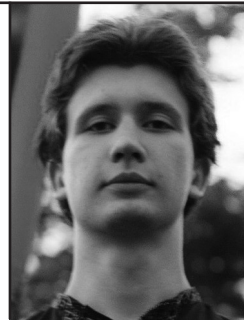

Данило Саламін

*Науковий співробітник Центру
досліджень визвольного руху*

У статті розглянуто ключову роль Української Головної Визвольної Ради у відстоюванні інтересів українського народу на міжнародній арені наприкінці Другої світової війни та початку холодної війни.

Ключові слова: Микола Лебедь, Іван Гриньох, УГВР, Німеччина, СРСР, США, Угорщина, Румунія, Польща.

Danylo Salamin

Foreign policy of UHVR (1943—1954)

The article shows the key role of Ukrainian Supreme Liberation Council in the standing on the Ukrainian people rights in the international arena at the end of World War II and early Cold War.

Key words: Mykola Lebed, Ivan Hrynyokh, UHVR, Germany, USSR, USA, Hungary, Romania, Poland.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ УГВР (1943–1954 рр.)

Зовнішня політика посідає чільне місце в загальній стратегії будь-якої держави, насамперед молодої. Необхідною передумовою здобуття позитивного становища на міжнародній арені чи зміцнення вже існуючого є активна зовнішньополітична діяльність та діюча програма державного розвитку. Передумовою здобуття незалежності є зміна міжнародно-правової ситуації, яка, своєю чергою, передбачає пошук союзників — сил, які також зацікавлені в такій зміні. Під час Другої світової війни український народ боровся за державне визнання на міжнародній арені, виступаючи геополітичною віссю у вирі боротьби багатьох конфліктуючих сторін. У зв'язку з цим заслуговують на увагу зовнішньополітичні стратегії державотворців у минулому, оскільки їх аналіз може допомогти знайти рецепт розбудови української зовнішньої політики сьогодні.

Дослідження з питань міжнародної діяльності українських національно-державних сил перебуває на початковому етапі і потребує ґрунтовнішого аналізу та вивчення документальної бази визвольного руху середини ХХ ст. Практично одразу після війни зусиллями українських емігрантів було створено багатотомний проект під назвою «Літопис УПА», що від 1973 р. видається у Торонто, а від 1995 р. ще й у Львові. Чотири томи «Літопису» присвячені діяльності УГВР¹. Вказану тему частково актуалізували Дарія Ребет², Микола Лебедь³, Анатоль Камінський⁴. Велику увагу цьому питанню приділив доктор права Олександр Панченко, який зробив перші узагальнення діяльності УГВР, показав її міжна-

¹ *Літопис УПА. — Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1980. — Т. 8. — 319 с.; Літопис УПА. — Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1982. — Т. 9. — 535 с.; Літопис УПА. — Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 1984. — Т. 10. — 435 с.; Літопис УПА. — Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2001. — Т. 26. — 658 с.*

² *Ребет Д. До початків УГВР (Спогади, коментарі, рефлексії) // Сучасність. — 1986. — Ч. 7—8. — С. 173—185.*

³ *Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 117—125; Лебедь М. Українська Повстанська Армія. УПА. — Мюнхен, 1986. — 236 С.*

⁴ *Камінський А. «Пролог» у холодній війні проти Москви. Продовження визвольної боротьби з-за кордону. — Галяч, 2009. — 192 с.; Камінський А. Від насильної до мирної революції. — Нью-Йорк; Сідней; Лондон, 1996. — 143 с.*

родне значення у висвітленні української проблеми у роках Другої світової війни⁵. Нові погляди науковців відбивають книги, видані в Центрі досліджень визвольного руху. Зокрема, питання зовнішньої політики в своїх працях розкривав Володимир В'ятрович⁶. Зв'язки з угорськими та румунськими чинниками досліджували Олександр Пагіря⁷ та Іван Патриляк⁸.

Метою цієї статті є простежити зміну тактики боротьби та пошуку союзників на міжнародній арені, виходячи із важливості української проблеми в європейській геостратегії наприкінці Другої світової війни.

Концепції розвитку держави розробляло чимало представників європейської школи геополітики, яка була заснована шведським політологом Рудольфом Челленом⁹ і почала активно розвиватися в першій половині ХХ ст. У політології прийнято вживати низку термінів, зокрема, міжнародна арена розглядається науковцями як сукупність геостратегічних гравців — держав, що мають спроможність і національну волю застосовувати силу чи вплив поза своїми кордонами, мають потенціал бути геополітично неопосійними; геополітичні осі — це держави, важливість яких полягає в уразливому розташуванні, територія і ресурси яких входять в геостратегічні плани наддержав та держав-сусідів.

⁵ Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР — ГС ЗС УГВР — Середовище УГВР (документи, інформації, словник імен)*. — Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2001. — 415 с.; Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада*. — Лохвиця: б. в., 2000. — 255 с.

⁶ В'ятрович В. *Рейди УПА. Теренами Чехословаччини*. — Торонто; Львів, 2001. — 204 с.; В'ятрович В. М. *Друга польсько-українська війна. 1942—1947*. — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія». — 2011. — 288 с.; *Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович*. — Т. 1. *Війна під час війни. 1942—1945*. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — 792 с.

⁷ Пагіря О. *Переговори між УПА та угорською армією в контексті міжнародно-політичної ситуації в Європі у 1943 — на початку 1944 рр.* // *Наукові записки / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України*. — 2010. — Т. 20. — С. 411—426; Пагіря О. *Протистояння і переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині та Південному Поліссі в 1943 р.* // *З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. — №1. — 2011. — С. 333—396.

⁸ Патриляк І. К., Боровик М. А. *Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду*. — Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. — 590 с.

⁹ Челлен Р. *Государство как форма жизни*. — М.: *Российская политическая энциклопедия*, 2008. — 320 с.

Українська Радянська Соціалістична Республіка була бутафорною державою-сателітом радянської Росії. Відсутність діючого державного органу, який мав би вплив на міжнародній арені і виражав би волю українського народу, змусила Україну виступати на той час в ролі геополітичної осі. Ця роль підтверджується високим інтересом і обговорюваністю так званого «українського питання» в рамках міжнародних конференцій та договорів. Відомий американський політолог, дипломат та історик середини ХХ ст. Джордж Кеннан визнавав важливість українського питання, але наголошував на тому, що можна мати симпатії до української визвольної боротьби, але не варто брати на себе зобов'язань, оскільки це вдарить в саме серце російського імперіалізму¹⁰.

Під час Другої світової війни найважливішими гравцями на міжнародній арені виступали США, Великобританія, Німеччина, СРСР, Японія. У цій роботі розглянуто діяльність УГВР по відношенню до Польщі, Угорщини, Румунії, СРСР — країн, геополітична вісь яких пролягала через Україну, адже в той чи інший час її територія була розподілена між країнами-сусідами, які мали свої інтереси у відповідних регіонах.

Змінити ситуацію могла поява як на міжнародній арені, так і на території України сил, спроможних вести визвольну боротьбу з окупантами. Такими силами були Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія, а також представники активних довоєнних партій: Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), Української революційно-демократичної партії (УРДА), Українського національно-державного союзу (УНДС), що активізували свою діяльність наприкінці Другої світової війни, та інші¹¹.

Після ліквідації німцями 1941 р. Українського Державного Правління та арешту його керівників, зокрема прем'єр-міністра Ярослава Стецька, постала гостра необхідність створення нового верховного державного військово-політичного органу. Це мав бути

¹⁰ «X» (George F. Kennan) *The sources of Soviet conduct* [Електронний ресурс] // *Foreign affairs*. — 1947. — Rel. 3. — Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/23331/x/the-sources-of-soviet-conduct?page=show>.

¹¹ Мірчук П. *Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»*. — Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1987. — Т. 2. — С. 151.

підпільний революційний уряд, який взяв би на себе відповідальність за координацію спільних дій, консолідацію політичних сил, керування військом та пошук союзників.

Ідею створення такого інституту приписують відомому українському письменнику Іванові Багряному, який на той час тісно співпрацював з Йосипом Позичанюком, керівником Головного осередку пропаганди й інформаційної служби ОУН. Уже в першій половині 1943 р. тодішній крайовий провідник Західних Українських Земель і член Проводу ОУН Михайло Степаняк провів консультації на цю тему з представниками провідних передвоєнних галицьких партій — УНДО (Василем Мудрим, Зеноном Пеленським) та Українською Соціалістично-Радикальною Партією (Матвієм Стаховим), а Володимир Охримович, член революційної ОУН, — із Президентом УНР в екзилі Андрієм Ливицьким. Вирішено створити новий всеукраїнський провід під назвою «Українська Головна Визвольна Рада». Все було узгоджено 21 вересня 1943 р. на зустрічі Романа Шухевича зі старшиною УГА Левом Шанковським. Згодом, на початку березня 1944 р., у Жовкві відбулося засідання Проводу ОУН(б), де утворили Підготовчу Комісію та Ініціативний Комітет, які мали підготувати перший збір УТВР. До комісії ввійшли Д. Ребет (керівник), В. Охримович, Мирослав Прокоп, а до комітету — Л. Шанковський (голова), Д. Ребет, В. Охримович, Михайло Степаняк, Ілля Сем'янчук¹².

Ініціативний Комітет вирішив створити представництво українського народу на демократичній основі, щоб якнайповніше відобразити в ньому всі існуючі на той час національні політичні сили. Як зазначив Роман Шухевич, «особливо багато уваги приділили представникам східноукраїнського громадянства, які стояли в опозиції до большевицького режиму»¹³.

13—15 липня 1944 р. неподалік сіл Сприня та Недільна Самбірського району відбувся Великий Збір УТВР. Обраний керівний склад УТВР засвідчив відмову від однопартійності. Президентом УТВР став безпартійний наддніпрянець, діяч національного руху

¹² Ребет Д. До початків УТВР (Спогади, коментарі, рефлексії) // *Сучасність*. — 1986. — Ч. 7—8. — С. 173.

¹³ Шухевич Р. До генези Української Головної Визвольної Ради // *Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху*. — Львів, 2007. — Зб. 10. — С. 21—33.

Кирило Осьмак, першим, другим і третім віце-президентами відповідно — В. Мудрий, Іван Гриньох, Іван Вовчук, генеральним суддею — Ярослав Біленький. Р. Шухевич обійняв посаду голови Генерального секретаріату та генерального секретаря військових справ, М. Леbedь — генерального секретаря закордонних справ, Ростислав Волошин — генерального секретаря внутрішніх справ, інші члени уряду мали бути затверджені пізніше¹⁴.

Учасники Збору заслухали три доповіді: політичну — М. Прокопа¹⁵, про міжнародне становище — М. Леbedя та доповідь Р. Шухевича про військове становище, зовнішньополітичну ситуацію та теперішні відносини Головного Командування УПА з представниками інших держав. Після дискусії прийняли підсумкові документи: тимчасовий устрій УГВР¹⁶, політичну платформу¹⁷ (автор проекту — Василь Потішко), декларацію принципів — Універсал¹⁸ (автор проекту — І. Гриньох). Взавши до уваги те, що з плином часу серед українського народу можуть виникнути нові політичні сили чи наявні політичні партії можуть змінити своє ставлення до УПА, Великий Збір УГВР прийняв постанову про можливість залучати до УГВР нових членів¹⁹. Також було прийнято рішення про місце розташування УГВР на території України, з дозволом виїжджати за кордон лише окремим представникам. Це було здійснено з метою уникнення перетворення ради на емігрантське представництво, як це сталося з урядом УНР, а також щоб зробити її незалежною від будь-яких сторонніх сил.

УГВР оголосила, що головними ворогами ідеї української незалежності є російський та німецький імперіалізми. Рада урочисто обіцяла боротися за створення незалежної Української держави в українських етнографічних межах. У самостійній державі Головна

¹⁴ В'ятрович В., Забілій Р., Дерев'яний І., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. — 3-є вид. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — С. 84.

¹⁵ Орлович Володимир. Політична доповідь // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2005. — Зб. 5. — С. 7–82.

¹⁶ Архів Центру Досліджень Визвольного Руху (далі — АЦДВР). — Ф. 30. — К. 8. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 5. — Од. збр. 4. — 4 Арк.

¹⁷ АЦДВР. — Ф. 7. — Т. 8. — Од. збр. 5. — 10 Арк.

¹⁸ Там само. — Ф. 30. — К. 8. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 5. — Од. збр. 2. — Арк. 2.

¹⁹ Там само. — Од. збр. 10. — Арк. 4.

²⁰ Там само. — Од. збр. 2. — Арк. 4.

Рада планувала реалізувати програму, що передбачала свободу освіти, думки і релігії, розвиток національної культури, справедливий соціальний режим, рівність усіх перед законом, гарантовані права національних меншин, вільне підприємництво, вільну форму обробітку землі в передбачених межах, націоналізацію головних природних ресурсів, промисловості й вантажного транспорту, передачу легкої промисловості кооперативам, свободу торгівлі та ремісництва, право на вибір професії²⁰.

Українська Головна Визвольна Рада та Генеральний секретаріат УГВР — підпільний революційний парламент та уряд відповідно — почали діяти. Новоутворений орган став центром визвольних змагань, керував через Українську Повстанську Армію збройною боротьбою на українських землях та вів через ОУН політичну, пропагандистську та ідеологічну діяльність проти тоталітарної радянської влади. УГВР залишилася провадити в краї визвольну боротьбу, закликаючи українців не коритися органам радянської влади так, як не скорилися німецькій. Особливою яскравою і могутньою маніфестацією єдності українського народу з УГВР є організований бойкот виборів у Верховну раду СРСР 1946 р. та бойкот таких же виборів у Верховну раду УРСР та місцеві ради 1947 р.²¹.

Для ведення зовнішньополітичної діяльності створено Секретаріат Закордонних Справ при Генеральному секретаріаті. Головною метою цієї структури був пошук союзників, координація дій з країнами-сусідами та їхніми визвольними рухами, поширення фронту боротьби у співдії з поневоленими народами та вихід з тогочасної ізоляції до західних союзників з тим, щоб «поінформувати їх про нашу визвольну боротьбу та її мету», керівництво визвольним рухом за кордоном²². Основні положення діяльності УГВР викладені в Тимчасовому Устрої УГВР: «УГВР — верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УССД. УГВР репрезентує український народ та його державницькі змагання перед зовнішнім світом»²³. Ці функції виконувала спо-

²¹ АЦДВР. — Ф. 30. — К. 8. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 3. — Од.збр. 31. — Арк. 5.

²² Там само. — Т. 5. — Од. збр. 7. — Арк. 3.

²³ Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР—ГС ЗС УГВР—Середовище УГВР (документи, інформації, словник імен). — Гадач: Вид-во «Гадач», 2001. — С. 159.

чатку Референтура Зовнішніх Зв'язків при ОУН(б) під кодовою назвою «Р—33». Згодом її члени залучені до ГС ЗС УГВР на чолі з М. Лебедем²⁴.

Незадовго після створення УГВР до західноукраїнських земель наблизився фронт Червоної армії, і в цілях безпеки багатьох членів, в основному Генерального Секретаріату Закордонних Справ, відправили на виконання своїх обов'язків за кордон. За межі України виїхали М. Лебедь, І. Гриньох, В. Охримович, М. Прокоп, Д. Ребет. Їхнім завданням було налагодити зв'язки зі західними союзниками. Вирішено також створити Закордонне Представництво УГВР, яке очолив о. І. Гриньох. Зовнішні зв'язки та інформацію провадив генеральний секретар закордонних справ М. Лебедь²⁵. Там вони створювали Українські Допомогові Комітети, виконували представницьку функцію при консульствах, кур'єрські завдання²⁶.

Вже у 1942 р. відбулися перші розмови з представниками польської сторони — підпільної формації «Союз Збройної Боротьби» («Звйонзек Валькі Збройней») (ЗВЗ), «Вольносьць і незавіслосьць» (ВіН), із Польським урядом в екзилі та представниками Армії Крайової. Про хід цих переговорів написав у своїх спогадах безпосередній учасник подій Мар'ян Голембйовський²⁷. Ініціаторами діалогу виступили представники українського визвольного руху, зокрема, у зверненні до поляків вони вказували: «Однакове положення, спільні вороги і спільні цілі, якими є власні держави, повинні диктувати... спільну боротьбу в одних рядах проти імперіалістичних загарбників... Москви й Берліна»²⁸. Як результат, 10 лютого 1944 р. сторони підписали «Протокол» між ОУН і ЗВЗ. Протоколи велися двома мовами, прізвища на документах шифрували. Підписали «Протокол» представник ЗВЗ в порозумінні з

²⁴ Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада*. — Лохвиця: б. в., 2000. — С. 176.

²⁵ Гриньох І. *Сорок років тому в Будапешті (II) // Сучасність*. — 1985. — Ч. 7—8. — С. 195.

²⁶ Пришляк Я. *За Україну! Записки члена ЗП УГВР*. — Миколаїв; Монреаль; Львів, 1999. — С. 29.

²⁷ В'ятрович В. М. *Друга польсько-українська війна. 1942—1947*. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». Рік! — С. 85.

²⁸ *Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович*. — Т. 1. *Війна під час війни. 1942—1945*. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — С. 270.

Делегатурою Польського уряду в екзилі, командир Львівської округи Армії Крайової і ще один делегат; з української сторони І. Гриньох, Є. Врецьона та В. Андріївський²⁹.

Наведений нижче уривок з параграфу Х «Протоколу» показує, що польська сторона визнала право українського народу на самовизначення і на західні етнічні землі. Рішення відкласти розгляд проведення кордону на післявоєнний час демонструє розуміння важливості та складності цього питання і бажання обох сторін співпрацювати в тих напрямках, які підсилять боротьбу за спільну мету — повалення радянського та німецького режимів. У документі підкреслено: «Обі сторони визнають, що мирна полагода польсько-українських відносин можлива тільки при взаємному пошануванні боротьби за державну самостійність обох народів та непосяганні по землі одної чи другої сторони... питання остаточного устійнення кордонів між Україною і Польщею буде вирішене урядами обох суверенних держав, української і польської»³⁰.

Конфлікти і непорозуміння, особливо на Закарпатті, змусили сторони домовитися про розподіл сфер впливу, припинення ворожої пропаганди та іншої діяльності, яка підриває визвольний рух сторін, взаємний ненапад військових формувань. А з підпільною організацією «Вольносьць і незалежність» 21 травня 1945 р. у с. Руда Ружанецька на Холмщині домовлено про спільні акції проти НКВД на території Грубешівщини³¹.

У 1946—1947 рр. продовжувалися переговори між українською та польською сторонами. Зокрема, у Римі 1946 р. представники ЗП УГВР та польського екзильного уряду намагалися владнати територіальні суперечки. Однак жодних результатів такі зустрічі не дали. Значно ефективнішою могла б бути співпраця на місцях, де велася боротьба із загонами НКВД. Однак накидання Польщі комуністичного режиму, остаточне устійнення польсько-українського кордону та організована радянським режимом акція «Вісла» звели нанівець всі спроби збройного протистояння.

²⁹ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР // Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 119.

³⁰ АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 6. — Од. збр. 8. — Арк. 98.

³¹ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 121.

Контакти українських націоналістів із німецькими військовими чинниками розпочалися наприкінці 1943 — на початку 1944 рр. із ситуативних домовленостей командирів німецьких та повстанських загонів. Перелом ходу війни на східному фронті, втрата Африки та капітуляція Італії ставили Німеччину у вкрай незручне для ведення переговорів становище, тому для повстанців було нелогічним йти на поступки німецькому військовому командуванню. Тому такі самовільні домовленості заборонили, а командирів, що виходили на переговори, засудили до кари смерті. Проте ситуація, яка склалася, дозволяла вищому керівництву українського визвольного руху, скориставшись слабкістю Німеччини, виторгувати зброю, медикаменти, одяг та вимагати звільнення політичних в'язнів в обмін на ненапад. Такі претензії були висунуті уповноваженим Проводу ОУН І. Гриньохом в ході переговорів із представниками німецької служби безпеки у Львові в березні 1944 р.³²

Відходячи на захід влітку 1944 р., німецька армія залишала повстанцям велику кількість зброї. Восени було випущено на волю політичних в'язнів. Однак такі дії були радше актами відчаю деморалізованих німецьких чинників, а подальші спроби вести переговори були запізнілими та неактуальними для української сторони, а тому завершилися нічим³³.

Якщо говорити про співпрацю з угорськими чинниками, то тут варто зазначити кардинальну зміну зовнішньополітичної стратегії Угорщини після призначення на посаду прем'єр-міністра та міністра закордонних справ Міклоша Каллаї. Застосовуючи політику «обережного лавірування», він вів курс на виведення Угорщини із Другої світової війни³⁴. А після перелому ходу війни і відступу німецьких військ з'явилася загроза агресії з боку Червоної армії. В таких умовах українське націоналістичне підпілля виступало союзником угорців в боротьбі проти радянських військ.

³² Патрляк І. *Повстансько-німецькі переговори грудня 1943— вересня 1944 років: причини, хід, наслідки* [Електронний ресурс] // *Воєнна історія*. — 2008. — №5. — Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html.

³³ Там само.

³⁴ Пагіря О. *Переговори між УПА та угорською армією в контексті міжнародно-політичної ситуації в Європі у 1943 — на початку 1944 рр.* // *Наукові записки / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України*. — 2010. — Т. 20. — С. 412.

Офіційні контакти на вищому рівні розпочалися у грудні 1943 р. в Будапешті, де о. І. Гриньох, М. Луцький та Є. Врецьона сіли за стіл переговорів із шефом Штабу Головнокомандування Угорського війська генерал-лейтенантом Ференцом Сомбатхеї, полковником Єно Падані та радником Міністерства закордонних справ Угорщини Дежу Шаї³⁵. У ході переговорів запроваджено режим таємного перемир'я, а також домовлено про припинення бойових дій, карних операцій, обмін харчів на зброю та медикаменти, обмін зв'язковими старшинами між сторонами, встановлено умовні гасла для розпізнавання. Українськими зв'язковими були Андрій Дольницький в Угорщині та Ярослав Струтинський на теренах Карпат. Зв'язковим при УПА на Волині став підполковник Угорської армії Ференц Мартон. Після закінчення війни угорські війська залишили відділам УПА велику кількість зброї та отримали право вільного переходу Карпатами³⁶. Також існувала домовленість про заснування українського представництва в Будапешті на неофіційному рівні та надання притулку пораненим бійцям УПА та українським біженцям. Зв'язок тримали з Братиславою у Словаччині, де перебував тоді Генеральний секретар ЗС УГВР М. Лебедь, який координував всі зовнішньополітичні справи України³⁷.

Менш результативними виявилися переговори з представниками Румунії. Перші контакти з румунськими чинниками налагодили ще наприкінці 1943 р. через провідника ОУН в Трансністрії Тимофія Симчишина, а вже 5 січня 1944 р. українське представництво передало румунському уряду меморандум, в якому в стислій формі надано інформацію про визвольні змагання українського народу за Українську державу та про стан сучасної боротьби проти окупантів³⁸. У меморандумі згадано про Акт 30 червня 1941 р.

³⁵ Пагіря О. Протистояння і переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині та Південному Поліссі в 1943 р. // *З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. — №1. — С. 368—369.

³⁶ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // *Літопис УПА*. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 123.

³⁷ Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. — Лохвиця: б. в., 2000. — С. 180—181.

³⁸ Пагіря О. Переговори між ОУН та військово-політичними колами Румунії // *Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху*. — Львів, 2010. — Зб. 14. — С. 156.

та заявлено про бажання жити з румунами в добросусідських відносинах, за умови «визнання Румунією права на самовизначення народів на їх етнографічних землях, припинення нею поборювання українського визвольного руху, спрямованого проти імперіалістів Москви та Берліну, та згоди на те, що кордони між Україною та Румунією на теренах Буковини та Бесарабії вирішать демаркаційні комісії обох держав за етнографічним принципом»³⁹.

Переговори двох сторін на вищому рівні продовжилися в березні 1944 р. Українська делегація у складі І. Гриньоха, Л. Шанковського, сотника УПА Петра Дужого та Т. Симчишина прибула в Кишинів з інструкціями від М. Лебеда. 17—18 березня 1944 р. відбулася зустріч із консультантом Міністерства закордонних справ Румунії Дмитру Баранчу, начальником 6-ї румунської армії полковником Іонеску та підполковником розвідувального центру №3 Перджу⁴⁰. До підписання спільного Протоколу справа не дійшла, бо румунська сторона запропонувала неприйнятний для української сторони пункт, в якому «Румунія визнає в засаді право на самовизначення народів і у висліді право самовизначення українського народу під умовою респектування непорушності статускво границь з 1939 р. Румунської держави». Проте голова делегації Д. Баранчу пообіцяв військову співпрацю та звільнення українських політичних в'язнів⁴¹.

Радянська сторона також намагалася вести переговори з представниками УГВР. За дорученням і інструкціями Миколи Хрущова полковник МДБ Сергій Карін і майор МДБ Олександр Хорошун мали зустріч з членом Бюро Проводу ОУН Д. Маївським та начальником політвиховного відділу Головного Військового Штабу УПА Яковом Буселом. Зустріч відбулася в ніч з 25 на 26 лютого 1945 р. на 93-му кілометрі дороги Львів—Тернопіль під охороною великої кількості повстанців. Жодного порозуміння під час

³⁹ Лебедь М. *Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 124.*

⁴⁰ Пагіря О. *Переговори між ОУН та військово-політичними колами Румунії // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2010. — Зб. 14. — С. 162.*

⁴¹ Лебедь М. *Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 117—125.*

п'ятигодинної розмови не знайшлося, і стало очевидно, що такі контакти ніякої користі чи перспектив в майбутньому принести не можуть⁴².

Слід згадати важливі зустрічі, які відбулися в Цвікау і Ерфурті влітку 1945 р. між представниками американських військових властей і ЗП УГВР, а саме о. І. Гриньохом і М. Прокопом. Контакт у Цвікау встановив А. Камінський, що був представником місцевої української громади, відразу після приходу американських військ до цього міста. Американська команда спрямувала А. Камінського до контррозвідувального відділу, де він натрапив на спеціального агента Стефана Скубіка, українця за походженням. С. Скубик домовився про подальші розмови і зустрічі⁴³.

Після налагодження роботи прикордонної служби ССРСР та його союзниками стало майже неможливо перетинати кордони. Це спонукало до пошуків нових видів зв'язку. Логіка подій підштовхувала членів УГВР до подальшої співпраці зі спецслужбами Заходу. В 1946—1947 рр. відділи УПА розформували, розвинувши мережу глибокого підпілля, і збройну боротьбу замінили на ідеологічне протистояння. Саме в цей період між двома світовими наддержавами, США та ССРСР, повільно, але впевнено розгортався конфлікт. Це зіткнення українські діячі за кордоном хотіли використати у своїх цілях. Тому після закінчення війни М. Лебець запропонував представникам спецслужб США в Римі співпрацю. М. Прокоп та І. Гриньох налагоджували контакти на території американської окупаційної зони в Німеччині. Ними запропоновано пакет інформації зі значним обсягом відомостей з підконтрольної їм антирадянської підпільної мережі⁴⁴.

Після березневого виступу Уїнстона Черчіля у Вестмінському університеті 1946 р., де він проголосив початок «холодної війни», антирадянські підпільні організації стали об'єктом надзвичайної зацікавленості з боку англійської та американської спецслужб. Скориставшись нагодою, М. Лебець переїхав в Мюнхен, де разом із І. Гриньохом налагодив співпрацю з американською військовою

⁴² Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада*. — Лохвиця: б. в., 2000. — С. 183.

⁴³ Камінський А. *Від насильної до мирної революції*. — Нью-Йорк; Сідней; Лондон, 1996. — С. 25.

⁴⁴ Breitman R., J. W. Goda. *Hitler's shadow. Nazi war criminals, U. S. Intelligence, and the Cold war*. — National archives, 2009. — P. 79.

контррозвідкою СІС (Counter Intelligence Corps), виявивши бажання подавати інформацію. Окрім того, особовий склад ОУН(б) використовувався для виявлення в таборах біженців на американській окупаційній території агентів радянських спецслужб⁴⁵.

Навесні 1948 р. відносини між ССРСР та США охололи до такої міри, що стала можливою нова війна, на яку чекали українські націоналісти. У зв'язку з цим американське Центральне Розвідувальне Управління (ЦРУ) розпочало операцію під кодовою назвою «Aerodynamic» («Аеродинамік»), до якої залучили актив групи Лебедя. ЦРУ забезпечувало фінансову, матеріальну підтримку, здійснювало авіаційні десантування агентів на територію ССРСР з метою отримання згодом необхідною інформації, а саме про хід демобілізації радянської армії, морально-бойовий дух солдат, матеріальну забезпеченість особового складу, роботу воєнних заводів⁴⁶. До 1952 р. внаслідок оперативної діяльності агентів МГБ ССРСР активна фаза операції «Аеродинамік» була завершена.

Зміна політики США стосовно ССРСР під час розгортання «холодної» війни вплинула і на характер співпраці американських спецслужб із антирадянським підпіллям. Відносини між контрагентами змінилися із оперативних на партнерські. Із виникненням зовнішньополітичного виміру співпраці члени ЗП УГВР зуміли поставити українське питання в Державному Департаменті і в інших владних структурах Сполучених Штатів, аж до Білого Дому, так, як вони цього бажали. Це дало можливість провідникам з України звертатися через американські чинники до міжнародної спільноти із меморандумами, чинити тиск на формування політики стосовно ССРСР, вести активну інформаційну політику⁴⁷.

ЗП УГВР нав'язує контакти з Виконним органом УНРади. Проведено переговори про організацію української пропаганди за кордоном. Українські партії та рухи намагалися вести на Заході перманентну антирадянську і антикомуністичну боротьбу в кількох напрямках і ракурсах. По-перше, українські політичні чинники

⁴⁵ Камінський А. «Пролог» у холодній війні проти Москви. Продовження визвольної боротьби з-за кордону. — Гадяч, 2009. — С. 42.

⁴⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. — Т. 2. — К.: Либідь-Військо України, 1994. — С. 668–669.

⁴⁷ Камінський А. «Пролог» у холодній війні проти Москви. Продовження визвольної боротьби з-за кордону. — Гадяч, 2009. — С. 48.

прагнули всіляко популяризувати українську справу серед світової громадськості та західного бомонду. Водночас в українській пресі була широко оголошена пропозиція А. Лівіцького М. Лебедю їхати в Аргентину послом УНР, бо Аргентина залишилась єдиною країною, яка ще не відкликала визнання України⁴⁸.

У 1945 р. ГС ЗС УГВР надіслав Меморандум до трьох головнокомандувачів західних окупаційних армій в Австрії щодо захисту українців від насильної репатріації з проханням залишити громадянам ССРСР свободи вибору (повернення або отримання політичного притулку). До секретаря ООН направлено ноту із спростуванням закидів заступника голови Ради міністрів УРСР Миколи Бажана на Нюрнберзькому процесі про колабораціонізм українців з нацистами. Також передано Меморандум до Ватикану про переслідування Української Католицької Церкви в Україні⁴⁹.

В листопаді 1946 р. ГС ЗС УГВР надіслано Меморандум Голові Економічної та Соціальної Ради при ООН у справі виселення українського населення з території Закерзоння й терору над ним з боку комуністичних урядів ССРСР та Польщі. Надіслано також Меморандум Державному Секретарю США Дональду Бірнзу про реальний стан справ в Україні⁵⁰.

29 липня 1946 р. у Парижі відкрилася світова конференція, де проходили мирні переговори між коаліцією держав, які виграли війну проти Німеччини, з воєнними союзниками німців, себто Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією. На конференції була присутня делегація УРСР на чолі з Д. Мануїльським. До столиці Франції прибуло також українське представництво у складі М. Лебеда, Є. Стахіва, М. Прокопа. На початку вересня М. Лебедь передав делегаціям 15 некомуністичних держав спільний меморандум екзильного уряду УНР і УГВР. Основними його положеннями були: невизнання влади ССРСР на території України; невизнання позиції Д. Мануїльського як такої, що не відповідає інтересам народу України; ствердження того, що попри закінчення Другої

⁴⁸ Киричук Ю. *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика* — Львів: *Добра справа*, 2003. — С. 363.

⁴⁹ Лебедь М. *Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // Літопис УПА. — Торонто; Львів, 2001. — Т. 26. — С. 128.*

⁵⁰ Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада. — Лохвиця: б, в., 2000. — С. 186.*

світової війни боротьба на території України з большевицькими окупантами продовжується⁵¹.

Провідники ОУН за кордоном і середовище ЗП УГВР шукали інших шляхів мирної боротьби, яка мала б призвести до революційних змін або створити передумови для насильницької революції. Українські лідери намагалися надати рухові українства масових масштабів, тому політичні акції часто відбувалися на міських вулицях і майданах. Використовувалися мітинги, демонстрації, марші протесту тощо. Здебільшого їх приурочували до подій недавнього минулого України. Зокрема, 14 квітня 1946 р. проведено масові протести проти ліквідації Української Греко-католицької Церкви⁵². У відповідь в Канаді у січні 1946 р. створено прорадянське Товариство культурних зв'язків з Україною як радянський пропагандивний орган для налагодження зв'язків з еміграцією — на противагу УГВР та уряду УНР в екзилі.

У вересні 1947 р. на території Баварії з'явилися повстанські відділи УПА, які прорвалися із Закерзоння. Американські військові були проти видачі повстанців, але політики побоювалися, що СРСР затримає сплату боргів. Тому американський губернатор Баварії генерал Люсіус Клей заявив на прес-конференції 18 вересня 1947 р., що членів так званої Армії Бандери «не будуть уважати політичними втікачами, а озброєними людьми, які перейшли кордон»⁵³. У відповідь ЗП УГВР вислало ноти до ООН і урядів США, Великої Британії та Франції у справі договору між СРСР, Польщею і Чехословаччиною, а також ноту до державного секретаря США Джорджа Маршалла в справі надання політичного притулку воякам УПА, які перейшли на Захід, і визнання УПА повстанською армією. Українська реакція спонукала представників західних засобів масової інформації до ретельнішого дослідження проблематики визвольного руху. Як наслідок, у європейській пресі з'явилася низка аналітичних статей, присвячених цій тематиці. Так, лондонські видання і голландські

⁵¹ Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР—ГС ЗС УГВР—Середовище УГВР (документи, інформації, словник імен)*. — Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2001. — С. 105.

⁵² Іжик С. *Сміх крізь сльози*. — Вінніпег: б. в., 1961. — С. 166.

⁵³ Мудрик-Мечник С. *Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів (причинки до історії)*. — Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1995. — С. 12.

пресові агентства подали докладну інформацію про територіальну структуру УПА, тактику її боротьби з нацистами і більшовиками⁵⁴. Голландська газета «Trocèdeblad» у статті про УПА опублікувала дві цікаві карти: «Ситуація в Україні: травень—серпень 1947 р.», на якій зображено потрійний польсько-чесько-радянський наступ на відділи УПА на Закерзонні, та «УПА-Захід: липень—серпень 1947 р.», де показано шлях повстанських відділів у Західну Європу. Англійська газета «Liverpool Daily News» 22 вересня 1947 р. у статті «Ще ведуться війни» описала повстанські армії, які ще діяли на сході Європи і разом налічували близько 100 тис. вояків. Серед них перше місце за чисельністю посідає УПА, що діяла на теренах Закарпаття, південної Польщі, Словаччини, Моравії (близько 40 тис.)⁵⁵.

Брак достовірної інформації у західних журналістів часто породжував суттєві неточності та перекручення в їхніх статтях. Доволі часто вказувалася завищена кількість рейдуючих повстанців — близько 6 тис. Значні перекручення інформації про український національно-визвольний рух у західній пресі змусили Закордонне представництво УГВР видати спеціальний документ під назвою «Офіційний звіт пресового бюро ЗП УГВР», який допоміг представникам західних мас-медіа по-новому зрозуміти чимало суперечливих моментів і об'єктивніше висвітлити українську боротьбу⁵⁶.

З другої половини 1940-х рр. члени ЗП УГВР розпочали активну ідеологічну та пропагандивну діяльність. Створено науково-дослідницьку організацію «Пролог» для збору інформації з української історії, історії українського підпілля, української літератури, підготовки і випуску українських газет, радіопрограм та книг для поширення в УРСР.

Офіційними виданнями стали «Вісник УГВР» (1944—1945 рр.), «Бюро інформації УГВР» (1948—1951 рр.); видано також перший випуск часопису «Самостійність» (1946 р.). ЗП УГВР своїми силами видавав військовий журнал «До зброї» (1947—1955 рр.), двотижне-

⁵⁴ Киричук Ю. *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. — Львів: Добра справа, 2003. — С. 363.

⁵⁵ В'ятрович В. *Рейди УПА. Теренами Чехословаччини*. — Торонто; Львів, 2001. — С. 137.

⁵⁶ Там само. — С. 139.

ву газету «Сучасна Україна» та «Українську літературну газету» в Мюнхені, журнали «Пролог» та «Digest of Soviet Ukrainian press» у Нью-Йорку⁵⁷. Бюро інформації очолював кооптований член УГВР публіцист Петро Федун-‘Полтава’. Також активно друкувалися агітаційні та пропагандивні листи, звернення, зокрема, «До всіх українських вояків, що перебувають поза межами Батьківщини», «До всіх насильно вивезених з України і тих, що мусили покинути рідні землі, братів і сестер наших, до всіх українців на чужині»⁵⁸. Всі ці дії спрямовувалися на піднесення бойового духу, активізацію населення, закликали до боротьби проти окупантів як на теренах України, так і за кордоном.

Певну пропагандивну роль відігравала книговидавнича справа. З’являються книги М. Лебеда «УПА», М. Прокопа «Україна і українська політика Москви»; Л. Шанковського «УПА та її підпільна література», «Похідні групи ОУН», «Українська армія в боротьбі за державність». Для ефективнішої інформаційної діяльності створено Українську Пресову Службу⁵⁹.

23 травня 1954 р. Василя Кука, на той час голову ГС УГВР, заарештували співробітники КГБ. Для цього використано завербованого колишнього підпільника ‘Чумака’ (Микола Примас), що був ключовою фігурою в українському підпіллі, оскільки після смерті Р. Шухевича займав керівні посади в ОУН, УПА та УГВР. Цей день став визначальним в історії українського визвольного руху, зокрема і в діяльності УГВР. Поки існували органи революційного парламенту та уряду на території України та велася активна боротьба під їх егідою, Закордонне Представництво та Генеральний Секретаріат Закордонних Справ УГВР мали в міжнародному плані формально легалізоване дипломатичне представництво. Пізніше вони перейшли на статус загальної, ідейно-політичної репрезентативності.

На міжнародній арені ГС ЗС та ЗП УГВР вміло спиралися на загальноприйняті норми політичної організації та міжнародних

⁵⁷ Панченко О. *Українська Головна Визвольна Рада. ЗП УГВР—ГС ЗС УГВР—Середовище УГВР (документи, інформації, словник імен)*. — Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2001. — С. 386.

⁵⁸ *Літопис УПА*. — Ч. 8. — С. 49–60.

⁵⁹ Киричук Ю. *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. — Львів: Добра справа, 2003. — С. 364.

відносин, такі як право народів на самовизначення та право поневоленого народу на самооборону перед окупантом, що робить визвольну боротьбу легальною. Демократичний принцип та орієнтація на весь активний український громадський сектор дозволили революційному органу очолити визвольний рух українського народу, об'єднавши в ньому провідні організації та політичні партії, УПА, та координувати спільну боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу.

Засади демократизму, визнання прав та свобод людини і громадянина, боротьба проти імперіалізму за визволення поневоєних народів відкрили двері членам ЗС ГС УГВР до переговорів із військовими та політичними чинниками країн-сусідів. Переговори в більшості завершувалися взаємовигідними домовленостями. Таким чином, представникам українського підпільного уряду вдалося дійти згоди та перемир'я із польською та угорською стороною. Це передусім пов'язано з тісною взаємодією військових загонів трьох сторін на території етнічного проживання українців, а також наближення німецько-радянського фронту, а відповідно і спільного для усіх агресора в особі СРСР. Як наслідок, українські, польські та угорські військово-політичні чинники відклали розгляд територіальних суперечок, натомість здійснили ряд взаємовигідних операцій проти спільного ворога, що можна розглядати як успішну можливу співпрацю. Домовленостей із румунськими чинниками досягти не вдалося через принциповість постановки територіальних питань, що звело нанівець важливі домовленості у сфері військово-політичної співпраці. Складність ведення діалогу із румунською та угорською сторонами полягала у перебуванні цих держав під контролем німецької розвідки. Успішною була співпраця із розвідувальними органами західних держав, зокрема США, яка хоч і не виправдала до кінця сподівань української сторони, проте дала можливість матеріально та морально підтримувати підпілля на території краю до кінця 1950-х рр.

Протягом другої половини 1940-х рр. УГВР змінювала напрямки співпраці та методи визвольної боротьби українських державників. Ярослав Старух, доповідаючи Проводу ОУН в 1947 р., зазначав, що «наша боротьба в найближчому майбутньому мусить прибрати дещо інші форми, а оставші сили мусять бути розміщені відповідно до доцільності дальшої визвольної боротьби у витворе-

ній тепер новій дійсності на цих теренах»⁶⁰. Саме тому українські збройні формування на теренах України перейшли в стан глибокого підпілля, а члени ГС ЗС УГВР вели активну пропагандивну роботу на міжнародній арені, висвітлюючи українську проблему на мирних конференціях, у структурних підрозділах ООН та видаючи низку періодичних і публіцистичних видань.

⁶⁰ Цит. за: В'ятрович В. М. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». — 2011. — С. 245.